

Valószínűleg alapos aránytévesztés lenne Gábli Cecília Plinius-könyvére teljes szakmai komolysággal reagálni: tételesen felsorolni tévedéseit, kiforatlanságát, számtalan pontatlanságát, szemléleti torzításait, mert ennek a munkának csak a szöveg nyomtatott formája, a kötés – no meg az ár ad megtevesztő külsőt. Valószínűleg ugyancsak aránytévesztés volt a dolgozatot megjelentetni. Azt viszont nem könnyű eldönteni, vajon az elhamarkodottság vagy az elkészettség a nagyobb baj vele. Gábli könyve diák-munka, és mint ilyen kritikájában is csak bátorító bírálatot érdemelne. A könyvformával azonban olyan térére lépett ki a szerző, ahol a tudományos/szellemi élet egyenlőségi szemléletének, tehát éppen a fiatalok, kezdők és az establishmenten kívül állók érdekében semmi helye sem lehet a státusból adódó védettségnek. Ez az elv biztosítja azt, hogy életkortól, az intézményesült tudományban elfoglalt helytől függetlenül a produkciót magát próbáljuk megítélni. Rendkívül veszélyesnek tartanám tehát, ha a szerző személyes helyzetét és munkája keletkezésének körülményeit felismerve megbocsátó mosolynál többre nem méltatnánk ezt a könyvet. Elengethetetlenül fontosnak látszik továbbá, hogy a klasszika-filológia mint önálló tudományterület megvonja a maga határait, megmutassa, mi az, amit fogyatékoságai ellenére is saját körén belül valónak érez, és mi az, amit már azon kívül állónak ítél. A következőkben arról szeretném meggyőzni az olvasót, hogy a kötetnek, amelyről szó esik, az utóbbi kategóriába kell tartoznia.

Elsietettség vagy elkészettség? Mint a kötet előszavából kiderül, Gábli Cecília munkája a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen született szakdolgozat nyomtatott formája. A szakdolgozat 1996 és 1999 között készült, tehát a diák, akiben érdeklődés ébredt a pliniusi ásványok cseppet sem köny-nyű témája iránt, három évig foglalkozott a problémával, fordította a gyakran talányos latin szöveget, dolgozott a kiegészítő tanulmányon és a szöveg adatainak feldolgozásán. A publikálás mégis elhamarkodottnak tűnik. A közlés gesztusával ugyanis a szerző a szakdolgozatok írói kö-

Ferenczi Attila: A kritikus pont

Gábli Cecília: Caius Plinius Secundus Természettudományának 37. könyve Fordítás és feldolgozás. Lomart, Szeged, 2004. 208 old., 4000 Ft

zül egy másik társaságba, a szaktudósok körébe jelentkezett be. Talán elhamarkodottan. Tovább kellett volna dolgozni a fordításon, és a kísérő-értelmező szövegek elkészítésén is. Alaposabban meg kellett volna nézni, mit kezdenek a szöveg jelentette problémákkal az idegen nyelveken publikáló szakemberek, árnyalni a kijelentéseket, és kritikusan, önkritikusan átvizsgálni a leírt mondatokat. Nem volt nyomtatásra kész a szöveg egyetlen szempontból sem: a szerző nem tette fel magának azt az alapvető kérdést, miért értelmes munka az, amit végez, akár a fordítás grammatikai lehetőségeit, akár a szöveg interpretálását illetően.

Ugyanakkor ez a könyv menthetetlenül el is késett. A címlapon szereplő évszám és a boltokba kerülés időpontja szerint is Gábli Cecília munkája évekkal Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás fordítása után jelent meg. A szerzőpáros 2001-ben közrebocsátotta az Idősebb Plinius *Naturalis Historiájának* (fordításukban: *Természetrajz*) utolsó könyveit, köztük a Gábli által feldolgozott, fordított 37. könyvet is.¹ Miféle könyvkiadás az – különösen egy viszonylag korlátozott olvasói körrel rendelkező európai nyelven –, amely nem vesz tudomást egy három évvel korábban, ugyanabban a tárgykörben megszületett munkáról? Gábli bibliográfiájában azonban az említett szerzőktől csak a fordítói tevékenységhez kapcsolódó néhány tanulmány szerepel, magát a kötetet azonban nem ismeri. Sajnos a hiány nemcsak a bibliográfia fogyatékosága, hanem a fordítást vizsgálva félreismerhetetlenül megmutatkozó valódi hiány. Feltételezem, sok min-

dent másként írt volna a szerző, ha ismeri és figyelmesen végigtanulmányozza a 2001 óta számára is hozzáférhető kötetet. 1999-ben még nem volt Plinius 37. könyvének magyar fordítása, ha akkor publikálja Gábli, hibái ellenére az elsőség mentségével élhetett volna. Tömör előszavában Visy Zsolt, az egykori szakdolgozat témavezetője, aki tud Darab és Gesztelyi könyvéről, úgy próbálja menteni a képtelen helyzetet, hogy felvilágosítja az olvasót a szakdolgozat keletkezési idejéről. Csakhogy Gábli könyve nem 1999-ben jelent meg, hanem 2004-ben, és ha csak külön magyarázattal nem szolgál a kiadó, a szerkesztő vagy az előző szerzője, a tudományos diskurzus szabályai szerint ilyesmi nem megengedhető.

Bár ezzel a könyvvel kapcsolatban alapvetően a fordításról kell beszélni, először talán érdemes szót ejteni a bevezető tanulmányról és mindarról, ami a fordítást körülveszi. A legnagyobb baj, hogy Gáblit nem Plinius, hanem az ásványok, s főleg talán az ásványok használata érdekli. Plinius művét nem szöveggként, hanem a kövekről szóló tudás forrásaként kezeli, s valahogy végig zavaros marad az ásványokról beszélő mai ember és az olvasott-fordított szöveg viszonya. Egyébként hogyan kerülhetne a bevezető tanulmány legelső fejezetébe az ásványtan története egészen a kristályok szerkezetét röntgensugárral kutató XX. századig? Talán a mellékletekből érthetjük meg legjobban a problémát. A 208 oldalas könyvből csupán 51 oldal a fordítás, a többit a bevezető tanulmány és különféle mellékletek töltik meg. Különösen jellemzőek például a térképek. Eurázsia és az afrikai kontinens egy részének térképe ismétlődik nyolcvannégszer (129–175. old.), és ezeken a modern térképeken egy-egy csiszolt drágakő piktogramját helyezi el a szerző, kövönként külön-külön. Csak azért van 84, mert ennyiféle kőnek nevezi meg Plinius a származási helyét. Az antik szerző néha megemlíti, honnan származnak a drágakövek, néha nem, egyszer földrajzi képződményekhez, folyókhoz, hegyekhez, tájegységekhez, másszor népek lakóterületéhez köti eredetüket. Plinius adatait modern térképre vinni igen-

1 ■ Az idősebb Plinius: *Természetrajz* (XXXIII–XXXVII.) *Az ásványokról és a művészetekről*. Enciklopédia Kiadó, Bp., 2001. Róla lásd Ferenczi Attila, *BUKSZ*, 2004. tavasz. 53–57. old.

csak megtévesztő, és elárulja a vizsgálati szempont alapvető tisztázatlanságát. Az ábrázolás előtt ugyanis azt a kérdést is fel kellett volna tenni, hogy amikor a római szerző Indiát vagy Perzsiát mond, vajon ugyanarra gondol-e, mint amit mi régészeti, geográfiai ismereteink birtokában a mai térképen rögzítünk, a számára rendelkezésre álló hagyományt a kövek eredetére nézvést vehetjük-e ily módon tudományos készpénznek, vagy esetleg inkább gyanakodjunk bizonyos területek túlzottan is gyakori emlegetése miatt. Érdemes-e mondjuk egy olyan mondat alapján, mint: „Sotacus szerint Britanniában sziklákból folyik ki az, amit borostyánkőnek neveztek” (11, 35), a mai Nagy-Britannia térképét származási helyként feltüntetni? Egymásra montírozódik ebben az eljárásban egyfelől az antik forrás szöveges kijelentése, melynek megalapozottságát egyáltalán nem ismerjük, sőt – mint a példa mutatja – amelynek helytállóságáról maga Plinius sincs meggyőződve, és másfelől a mai geográfiai séma, és a kettő így együtt nehezen értelmezhető, félrevezető párost alkot. Mire szolgál egy ilyen térkép? Nem mond-e kevesebbet, nem zárja-e el jobban a gondolkodás útját, mintha csupán a szövegben olvasnánk, hogy egy bizonyos kő (Plinius vagy forrása szerint) Britanniából származik? Ugyanez elmondható a többi kimutatásról és táblázatról is. Ha csak annyit közölné a függelék, melyik kőfajtaról hol beszél a szerző, sokkal tisztább képet kapnánk. Hadd illusztráljam a problémát egy idézetel: „A borostyánkő esetében az összes, Plinius által más szerzőktől átvett előfordulási helyet ábrázoltam, nem csak a borostyánkő tényleges előfordulási helyét.” (42. old.) Teljes értetlenség. Mi mást ábrázolhatna Gábli (ha már egyszer ábrázolni akar), mint a Plinius által feltüntetett lelőhelyet? A többi esetben is a szövegben talált adatot viszi térképre. Vagy esetleg azt gondolja, hogy a pliniusi adat azonos az ásvány tényleges előfordulási helyével? Ugyanez a helyzet a szintén terjedelmes katalógussal (95–128. old.), ahol egymás mellett szerepelnek a kémiai összetételre és kristályszerkezetre vonatkozó adatok meg az a kérdés, vajon nedve-

szik-e a kristály, illetve képes-e viselőssé válni és szűlni.

A fordítói kísérőszövegek közül a legproblematisabbak az ideológiai háttérrel kereső, filozófiáról, mágiáról és a szümpatheiaról szóló részletek. Itt szeretném érvényesíteni a recenzió első mondatában megfogalmazott elvet: gondosan értelme minden zavaros gondolatra tételesen reagálni. Ezen a ponton egyszerűen nem lehet a szöveget szakmailag komolyan venni. Talán az a legszerencsésebb módszer, ha egy-két mondatot idézek a fejtegetésből: „Ezzel [ti. az egyiptomi gyakorlattal] összehasonlítva a görögök vallásosságának csak kisebb hányadát alkották a mágikus képzetek, a Homérosi [sic!] időkben csak az istenek és a démonok végeztek mágikus cselekedeteket, az emberek nem.” A mondat ebben a formájában egyszerűen abszurd. Mintha a szerző megint csak képtelen lenne saját nézőpontjának definiálására. A XXI. századi olvasónak, pláne ha egy magát tudományosnak ígérő könyvet olvas, evidens, hogy nem a démonok vittek véghez mágikus cselekedeteket, hanem erről számolnak be a kor emberének történetei. (S tegyük hozzá: mivel a történeteket pedig az emberek alkották, teremtményein keresztül mégiscsak a korszak embere cselekszik mágikusan.) A modern befogadó számára természetesen csak arról lehet szó, hogy a homéroszi kor mítoszaiban szereplő történetek efféle aktivitásról adnak hírt. A homéroszi kor történeti kategória, a mágikusan cselekvő istenek pedig mitológiai tartalom – hogyan keveredhet össze a kettő? Arról már nem is szólva, mennyire érthetünk egyet azzal, hogy a homéroszi korban nem létezett mágia. Már ha ezt akarja mondani a szerző, de ebben sem lehetünk teljesen biztosak.

A szümpatheia Gábli Cecília értelmezésében valami ilyesmi: „Ennek következtében minden él és minden a természet része (ebből következik, hogy a gemmák is élőlények). A természet egésze úgy van megalkotva, hogy bizonyos célok elérését szolgálják [sic!]. Ezek a célok az istenekre vagy az emberekre vonatkozhatnak.” (24. old.) Az előző oldalon viszont a következő közli velünk a szerző:

„Mivel Plinius a gemmákat ilyen sok, az emberrel vagy az állatokkal kapcsolatos tulajdonsággal jellemzi [...], ebből az következik, hogy valamiféle élőlényként kezelte őket, és talán ez is hozzájárult annak a nézetnek a kialakulásához, hogy nem szabad metszeni őket.” Hol állít ilyet Plinius? Az igaz, hogy néhány kőfajttával kapcsolatban megjegyzi, hogy nem szökták vagy nem lehet metszeni őket, mert fizikai adottságaik miatt erre nem alkalmasak, de a 37. könyvben számtalan helyen beszél a kövek metszéséről. Maga a bevezetés is már három oldallal később arról számol be, hogy Plinius szerint a gyémántot azért szökták hasítani, mert ezzel tudják a többi követ metszeni. Így megint csak bizonytalanságban marad az olvasó. A legzavarosabb talán a szümpatheia-tanról papírra vetett részlet. Gábli felfogásában a hellenisztikus filozófiából ismert szümpatheia-tan érvényessége és jelentése hihetetlen mértékben kitágul. Szerinte ezzel a szóval jelölhető minden ősi, mágikus természetit: „Ezzel [ti. Egyiptommal] szemben a görög-római vallásosságban a sympatheia háttérbe szorul az isten-alakok megjelenésével és a mitológia kialakulásával. Zeus semmit sem tehet a sors ellen, a végzet uralkodik minden felett. A görög-római vallásosságban háttérbe szorult s y m p a - theia tan [sic!] Egyiptomból került vissza újra, a vallásosságba és a gondolkodásba egyaránt.” (25. old.) A következő problémák fogalmazhatók meg egy ilyen típusú gondolatmenetel kapcsolatban: 1. miért gondoljuk, hogy a szümpatheia, amelynek jelentéséről mi a hellenisztikus filozófiából ismerjük, éppen az a szó, amellyel a vallási hiedelmek ősi formáit jelölhetjük? Másképp: mire alapozva azonosítja a szerző az ősi mágiát és az általa definiált szümpatheiat, azt, ami feledésbe merült, és azt, ami (szerinte) visszakertült Egyiptomból? 2. Miért gondolja, hogy a politeisztikus-mitologikus istentörténetek hallgatása kizárja, hogy a korszak emberének gyakorlatában lényeges szerepe lett volna a mágiának? Azaz hogy az „ősi tudás” feledésbe merült volna? 3. Végül miért gondoljuk, hogy az átvétel éppen Egyiptomból történt, és tartal-

ma megfelel a szümpatheia filozófiai fogalomkörének? Bizonyító anyag, érvelés vagy forrás sehol, csupán a kijelentések sorjázna a szövegben.

A pliniusi ásványtan bevezetéseként az egész fejtegetés eltúlzott. Először is arra kell felhívni a figyelmet, hogy a tudományos mű szövegét előadó perszóna retorikailag megalkotott létező, azonosítása Caius Plinius Secundus római lovag személyével egyszerű naivítás. Plinius munkamódszeréből következik, hogy forrásait gyakran válogatás nélkül közvetíti olvasóinak, és így a legellentetesebb kijelentések is egymás mellett szerepelnek. A szöveg végtelenül heterogén, néha (látszólag) kritikátlanul elfogadja a legobskúrusabb misztikus fejtegetéseket, amelyekre a hétköznapi gyakorlat is könnyen rácsúfolhat, máskor pedig legfőbb ambíciójának tűnik, hogy az általa mágusoknak nevezettek tévtanait leleplezze. Egészen bizonyos, hogy nem tulajdoníthatunk minden olyan kijelentést Plinius személyes meggyőződésének, amely mellett a beszélő nem tüntet fel idegen forrást. Ezért aztán Gábli bevezetője alaposan félrevezető, mert azt a benyomást kelti, mintha a szerző kizárólag a szümpatheia-tan alapján állva beszélne az ásványokról. A recenzens nem tudja elhessegetni magától azt a benyomást, hogy az egész fejtegetés és a szümpatheia-tan indokolatlan, túlzott hangsúlyozása, de talán már a témaválasztás is *new age*-es, misztikus lelkesedésből fakad. Mintha a mágia feledése értékvesztéssel, a visszaszerzése pedig értéknövekedéssel járna együtt a görög-római világban.

Van a szövegben jó néhány igazi tévedés is. Közülük talán a legbántóbb, mivel nem az ókoros, hanem valamiféle közműveltséggel kapcsolatos a következő: „Ezzel párhuzamba állítható Pygmalion esete, ahol a márvány nőszoborból lesz hús-vér nő. Fordított a folyamat a Gorgók [sic!] esetében, akik ha ránéznek valakire, az kővé válik. Ehhez kapcsolódik a 'sóbálvánnyá vált' szófordulat.” (23. old.) A kérdéses szófordulat azonban, mint tudjuk, egyáltalán nem a gorgókhhoz, hanem Lót feleségéhez kapcsolódik. A szerzőnek tudnia ille- nék, hogy a Szodoma pusztulására

(és nem a gorgókra) visszatekintő asz-szony vált sóbálvánnyá (Ter. 19,26). De hagyjuk a bevezetőt, beszéljünk a könyv lényegesebb és tanulságosabb részéről, a fordításról!

Minden fordító két nyelvvel dolgozik, és munkájához szüksége van bizonyos reflexiókra is a két nyelv viszonyáról. Gábli Cecília munkájában mindhárom elemmel bajok vannak. Kezdjük talán a magyar nyelvvel! Először is a helyesírásról, illetve a görög nevek átírásáról érdemes szót ejteni. Ezt illetően valóban nem könnyű a ma publikálók helyzete: két helyesírási hagyomány van érvényben, az úgynevezett akadémiai, amelynek alapja a fonetikus átírás, és az úgynevezett „tudományos”, amely egy sajátos klasszika-filológiai tradíció következménye. Sajnos ezek önmagukban sem egészen következetesek, így fordulhat elő az, hogy ma Magyarországon Homérosz eposzának címét négyféleképpen is leírhatjuk anélkül, hogy helyesírási hibát véténénk (Ilias, Iliasz, Íliasz, Iliász), s így aztán a szorosan vett tudományos folyóiratoktól eltekintve szinte minden közleménybe bebecsúszik olykor efféle hiba. Gábli munkájában azonban akkora káosz uralkodik, amelyet eddig még nyomtatott formában sehol nem láttam. A görög ómegát hol jelöli, hol nem: Platoné neve helyesen szerepel például a 25. oldalon, de Platonként a 37-en (91. jegyzet). Hol é-vel jelöli a görög étát, hol nem, hol k-val írja át a görög kappát, hol c-vel: Harpokratész neve például Harpocratesként szerepel a bevezető tanulmányban (38. old.). A görög neveket néhol görögös formában írja le, a tudományos átírás szerint, mint például Ptolemaios (9, 24) vagy Démokritos (18, 69), hol pedig latinosan: például Timaeus (11, 36) vagy Apollonius (Apollóniosz Rhodioszról, akinek neve a kapcsolódó 228. jegyzetben rövid o-val Apolloniosként szerepel, 11, 32). Amikor olyan felsorolásokat olvasunk, amelyekben az egymás mellett szereplő nevek helyesírása sem következetes, az a benyomásunk, mintha a szerző gyanútlanságában nem is lenne tisztában a névírás egész problémájával: nem a módszerrel, hanem a probléma létezésével. Hogyan képzelhető el egyébként egy ilyen felsó-

rolás: „Aischylos, Philoxenus, Euripidés, Nikandros, Satyrus” (11, 31) vagy később: „Ismenias, Démotratos, Zenothemis és Sotacus” (23, 86) kettő görögösen, kettő latinosan, mert görögösen a tudományos átírásban a harmadik nevet is Zénothemisnek kellett volna írnia? Nézzünk meg egy mondatot, hogy mélységében lássuk a problémát! „Hyacinthos, spártai királyfi, vagy az egyik Múzsza, Kleio gyermeke; akit Apolló megölt discussával (szimbolikus értelemben a napkoronggal, vagyis a perzselő nap erejével), féltékenységből vagy óvatlanságból, véréből a nevét viselő virág fakadt.” (453. jegyz.). Most tekintünk el attól, hogy a mondat vagy aszintaktikus, mert nem felel az első vagy-ra semmi (Hüakinthosz vagy a múzsza fia..., vagy kié), vagy megtévesztő módon van központozva, és figyeljünk csak a helyesírásra! Hüakinthosz nevét lehet latinosan írni H y a c i n - thusnak vagy lehet görögösen Hyakinthosnak, de mind az akadémiai, mind a tudományos helyesírás szerint a görög kappa átírása k-val történik. „Hyacinthos” alak nem létezik. Kleió nevének végén a görögben ómega van, tehát vagy Clio vagy Kleió. Az istenség neve Apollón görögül, Apolló latinul: Apolló alak nem létezik. A discuss pedig – gondolom – egyszerűen a diszkosz lehet. Közönséges magyar szó, mint diszkoszvetés stb., miért íránk discuss? Gábli a helyesírásnál is hadilábon áll a nevekkel (is). „Zenothemis langának nevezi ugyanezeket, szerinte a Pó környékén élnek, Sudines pedig azt a fát nevezi lyncanak, amely Liguriában őshonos.” (11, 34) Nem sikerült az írás során eldönteni, hogy a latin/görög szavakhoz járuló magyar toldaleköt kötőjellel vagy egybe akarja-e írni a szerző. Mindkettő lehet jó, de egy mondaton belül váltogatva zavaró, de talán nem is ez a lényeg. A lyncáról érdemes inkább említést tenni. A latin mondatban az is, amit valaminek neveznek, és az is aminek nevezik, egyaránt accusativusban áll, ezért szerepel itt a *lynca* alak, amely a *lynx* szó görögös accusativusa. A magyarban természetesen nem az accusativust, hanem az alany-estet, a nominativust kell ilyenkor feltüntetnünk,

tehát: *lynx*.

Hadd idézzek egy hosszabb részt Gábli fordításának elejéről! „Ilyen előzményekből ered a gemmák népszerűsége, és olyan közkedveltek lettek, hogy a szamoszi Polykratésnek – aki egész szigeteknek és partvidékeknek ura volt, szerencséje – amelyről maga a szerencsés is elismerte, hogy rendkívüli – miatti kiengesztelésül elegendőnek látszott egyetlen gemma szándékos elvesztése. Mivel úgy gondolta, hogy Fortuna, forgandóságával hasonlókat művel, és nyilván megszabadul az istennő irigységétől, ha az állandó boldogságba befáradva emiatt az egy gemma miatt bánkódik. Kihajózott tehát, és gyűrűjét a tengerbe dobta. De a gyűrűt egy hal, mely rendkívüli nagysága miatt a király asztalára született, eledel gyanánt lenyelte, és hogy csodát tegyen, a lesben álló Fortuna Polykratés konyhájára visszajuttatta.” (2, 3) A fentiek után azon talán már fenn sem akadunk, hogy a sziget nevét Szamosznak írja a fordító sz-szel, míg uralkodójáét s-sel. Nem ez okozza a problémát, hanem a szöveg megértése. Nem irigylem azokat az olvasókat, akik úgy kezdenek bele Gábli fordításának olvasásába, hogy nem ismerik Polükratész történetét Hérodotosz leírásából – nem lehet könnyű dolguk a megértéssel! Nem érdemes hosszan elemezni a nyelvi-stilisztikai hibák garmadáját! Valószínűleg első látásra is világos: a magyar nyelv szabályrendszere szerint ilyen mondatokat aligha lehet alkotni. Kezdjük a legkézenfekvőbbel: a névszó és a névutó közé nem illeszthetünk be mellékmondatot még akkor sem, ha gondolatjellel próbáljuk fordítói tanácsatlanságunkat leplezni. A „szerencséje miatti kiengesztelésül” kifejezés anélkül is elég zavaros és magyartalan, hogy a lehető legrosszabb helyen beillesztett mellékmondatl súlyosbítnának a helyzetet. Kiengesztelni olyasvalakit lehet, akit megbántottunk, a túlzó szerencsét legfeljebb ellensúlyozni. Idiomatikus problémák (Ilyen előzményekből ered, eledel gyanánt), egyzetetési zavarok (a gemmák népszerűsége... és olyan közkedveltek lettek...), névelők hiánya, megtévesztő központosítás (Fortuna, forgandóságával hasonlókat művel) teszi a

mondatokat rútságuk mellett alig-alig érthetővé. Sajnos a példa korántsem egyedi. Plinius 37. könyvének Gábli tolláról (klaviatúrájáról) fakadó magyar nyelve csapnivaló és nagyon gyakran érthetetlen, több klasszissal rosszabb a Darab Ágnes és Gesztelyi Tamás létrehozta magyar szövegénél, mely nehézkessége ellenére érthető és értelmezhető. A magyar nyelv használatának problémáira néhány további példát sorolok fel, nehogy az a látzat keletkezzék, hogy egyetlen rossz részlet alapján vonom kétségbe a fordító kompetenciáját. „A borostyánkő bizonyára előfordul Indiában is.” (11, 46) A latinban a *certe* szó szerepel, melynek jelentése: biztosan, kétségtelenül. A bizonyára magyar szó viszont azt jelenti: elképzelhető, lehetséges. Plinius nem azt mondja, hogy elképzelhető, hogy előfordul a borostyán Indiában, hanem azt, hogy bizonyos. Gábli vizeleti nehézséget fordít vizelési nehézségek helyett (12, 51) stb.

Még rosszabb azonban a helyzet a latin nyelvvel. Nyomatott fordításban ritkán látni ilyet. Komolytalan lenne, ha megpróbálnám felbecsülni, hogy a fordítás teljes terjedelmének hány százalékával van nyelvi probléma, de bizonyosan nagyon magas számot kellene mondanom, helyette inkább óvatosságra intem az olvasót: mielőtt elhiszi, amit olvas, nézzen bele más forrásba is!

Lássunk néhány példát! (Igyekszem a szempontokat elkülöníteni, és ebben a részben csak a latin szöveg értéséből adódó hibákra reagálni, nem a magyar szöveg stílusára.) Gábli fordítása a smaragdrol: „Távolról nézve nagy kiterjedésű, visszaverődött képet hoz létre továbbá maga körül a levegőben, amely jelenség nem változik meg sem a nap, sem az árnyék, sem a mécés jelenléte miatt, hanem mindig egyenletesen sugárazik, és egyenletesen áttetsző tömegébe beengedi a tekintetet.” (16, 63) Latinul: (*Smaragdi*) *Praeterea longinquo amplificantur visu inficientes circa se percussum aëra, non sole mutati, non umbra, non lucernis semperque sensim radiantet et visum admittentes*. Gesztelyi Tamás helyes értelmezésében magyarul is könnyebben érthető a gondolat: „Továbbá távolról nézve mint-

ha megnövekednének attól, hogy megszínezik a róluk visszaverődő levegőt. Nem változtatják meg a színüket sem a naptól, sem az árnyéktól, sem a lámpafénytől, mindig szelíden csillognak, és a tekintetet engedik behatolni.” Gábli nem ismeri fel a mondat strukturáját: túlfordítja, hiszen nincsen szó a latinban semmiféle nagy kiterjedésű visszavert képről, és hibásan a mondat második felének kijelentéseit nem az alanyra (*smaragdi*), hanem a saját magyar mondatában kreált jelenségre vonatkoztatja. Később így szól szövegünk az astriónról: „Azt mondják, a legjobbak Carmaniában keletkeznek, és semmiféle alantas hibának nincsenek híjával...” (48, 132) Vajon miért éppen azok a legjobbak, amelyek nincsenek híján semmilyen hibának, pláne az alantasoknak? De nem érdemes hosszan gondolkodni esni, érdeme-sebb inkább bepillantani a latin szövegbe: *nullamque minus obnoxiam vitio*. Ismét csak Gesztelyi fordítása segíthette volna Gáblit, ha beletekin-tett volna a rivális kiadványba: „...és nincs még egy fajta, amelyben olyan kevés hiba lenne.” Majd egy mondat-tal később: „Sudines azt állítja, hogy az astolos (»csillagot szóró kő») a halak szeméhez hasonló, fehér fénnel sugárazik, mint a nap.” Vagy lehet, hogy itt mégis csak egy egyszerű kötőszó, az „és” hiányzik: a halak szeméhez hasonló, és fehér fénnel sugárazik, mint a nap. Világosnak ígért vizsgálati szempontom ezen a ponton összezavarodik. Vajon a latin nyelvvel vagy a magyarral lehet a baj ebben a mondatban? „A barnások [ti. borostyánok] közül is az átlátszóak az értékesebbek, különösen akkor tetszetősek, ha rendkívüli lánggal izzanak, de nem a tűz van bennük, hanem a tűz képmása.” (12, 47). A „különösen akkor tetszetősek, ha rendkívüli lánggal izzanak” mondat helyén a latinban ezt olvassuk: *praeterquam si nimio ardore flagrent*. Tehát épp az ellenkezőjét annak, amit a magyar szöveg állít: „feltéve, ha nem túl élénken csillognak” (Gesztelyi), s így már rögtön érthetővé válik a mondat magyarázó része: azért nem a legfényesebb tetszett a római publikumnak a legjobban, „mert azt szeretik, ha a láng visszfénye van benne, nem maga a

láng”. A következő példa: „Amelyek valóban hibátlanok, többnyire tiszták, folt nélkülinek nevezik őket, nem habszínűek, hanem a tiszta vízhez hasonlatosak.” (10, 28) A latinban: „*Quae vero sine vitio sint, pura esse malunt acentata appellantes...*” a mondat tagolásának a latinét mereven követő rendje alapján úgy tűnik, hogy a *pura esse malunt* a „többnyire tiszták” felel meg. Ismét értelmezési nehézség elé állítva az olvasót: vajon milyen logikai viszony lehet a teljesen (és nem „valóban”, ahogy Gábli írja) hibátlan és a többnyire tiszták között? Csak nem értelmezői?! A teljesen hibátlanok tehát többnyire tiszták, és ezeket nevezik folt nélkülinek? Sokat segít, ha belepillantunk a másik fordításba: „A teljesen hibátlan példányokat inkább érintetlenül hagyják...” – tehát nem díszítik vésséssel, és ezeket nevezik makulátlannak. Következő példám a 11. caputból származik, ahol arról esik szó, hogy a germániai partokról hozzák Rómába a borostyánt. „Még él az a római lovag, akit Iulianus küldött oda, hogy Nero császár gladiatori játékeit előkészítse.” (11, 45) Vajon miért akarhat Nero a barbaricum közepén, az Északi-tenger partján gladiatori játékokat rendezni? Semmiért: az eredeti szöveg a következőképpen hangzik: *vivitque eques Romanus ad id comparandum missus ab Iuliano curante gladiatorum munus Neronis principis*. Azaz: még ma is él az a római lovag, akit ennek (ti. a borostyánnak) beszerzésére Iulianus küldött oda, aki Nero gladiatori játékeinak szervezésével volt megbízva.² Plinius később Szophoklész *Meleagrosz* című tragédiája kapcsán kívánja a görög mítoszok dőreségét lelep-lezni. A tragédiaszerző szerint ugyan-is a borostyán a Meleagroszt sirató madarak könnyéből keletkezik India legtávolabbi részén. A fordító interpretációjában így méltatlankodik a derék római: „De a borostyánt illetően, amelyet nap mint nap hozatunk be és eláraszt minket, és ez által megcáfolja a hazugságot; bizony komolyan mondhatja bárki, hogy ez az emberi értelem legnagyobb lebecsülése, és a hazugságnak túrheteretlen büntetlensége.” (11, 41) (Megtartottam a mondat eredeti központosását!) „*Sed hoc in ea re, quae cotidie invehatur at-*

que abundet ac mendacium coarguat serio quemquam dixisse summa hominum contemptio est et intoleranda mendaciorum impunitas.” Amit valahogy így lehetne fordítani: „de ha éppen olyan dologról állított ilyesmit komolyan valaki, amelyet naponta hoznak be hozzánk és bőségesen rendelkezésünkre áll, s ezáltal leleplezi a hazugságot, az az emberi nem alábecsülése, és büntetlenül folytatott hazudozás.”³ Gábli nem ismerte fel a valóban talán kissé inverzív mondat szerkezetben az alanyi szerepben álló *accusativus cum infinitivót*. Nem azt mondja valaki, hogy..., hanem *quemquam dixisse contemptio est* – a mondás (az, hogy mondta) a szemtelenség. A 11. caputban arról ír a római szerző, hogy a mítosz szerint a Nap szekerét gyenge kézzel irányító Phaethón nővérei bátyjuk bukása és halála miatt érzett bánatukban nyárfákká változtak, és ezeknek a fáknak az Eridamosz folyóba hulló könnyeiből keletkezett a borostyán. Plinius nem hiszi ezt a történetet: *quod esse falsum Italiae testimonio patet* (11, 31). Ami valami olyasmit jelent: Ennek a magyarázatnak a hamis voltára Itália földje a legjobb bizonyíték. Gáblinál: „Itáliában nyilvánvalóvá vált, hogy ez a nézet hamis.” Az *Italiae* alakot csak úgy lehet Itáliábnak fordítani, ha a fordító azt gondolja, hogy *locativus*-szal (helyhatározó esettel) van dolga. Márpedig az *Italia* szó nem tehető *locativus*-ba, a latin szövegben is *genitivus* szerepel: *Italiae testimonium* – az Itália nyújtotta bizonyíték. Ezen a ponton berekesztem a latin nyelv hiányos ismeretével kapcsolatos példák áradását, talán már ennyiből is világos, hogy nem azért, mert kifogytam belőlük.

A fordítás bírálatának harmadik elemeként néhány szót kell szólnunk a reflektáltságról. A magyar és a latin nyelvi ismeretek mellett elengedhetetlen feltétel, hogy aki fordítói tevé-

kenységre adja a fejét, annak legyenek bizonyos elképzelései a fordíthatóságról, a közvetíthezőségről és ennek korlátairól. Az elkészült munka azonban arról győzi meg olvasóját, hogy Gábli Cecília rendkívül naivan látott munkához. Nem szöveget, még csak nem is mondatokat, hanem szavakat fordít. Ezek között megpróbál ügyesen válogatni, gyakran nem is sikertelenül, de a probléma nem a szavak szintjén jelentkezik. Sokkal mélyebbre nyúlnak gyökerei. Persze garmadával fordulnak elő a legkézenfekvőbb fajtának, a szintaktikai szófordításnak mulatságosan bosszantó esetei, mint például a következő: „Az *aspisatis* (pajzs-kő) Démokritos szerint... különösen megtalálható az arab madárfészkekben, és ugyanazon név alatt másféle születik *Leucopetra*-ban.” (54, 146) Vajon olvasta ezt a szöveget bárki is a kinyomtatása előtt, és vajon helyeselte az efféle megoldásokat az *inveniri utique in nido Arabicarum alitum; et aliam eodem nomine ibi in Leucopetra nasci...* latin mondat fordítására? De nemcsak az egyes szintagmákban okoz zavart az, hogy a fordító szemmel láthatólag nem gondolkodott el a fordítás kérdéseiről, hanem nagyobb szövegrészekben is. A legnagyobb problémát az okozza, hogy a latinban a függő beszéd kifejezésére használatos *accusativus cum infinitivók* fordításakor csak egyszer, a szerkezet elején jelöli grammatikai eszközökkel a beszédssituációt, ahogyan azt a latin szövegben látta, és utána teljes mondatokat használ, amitől az olvasó nem tudja, hogy a következő mondatok kijelentései is az előzőben megnevezett beszélőtől származnak-e. Lássunk egy példát: „Nicias a nap sugarainak hatására képződő nedvességéből [sic!] származtatja a borostyánt: nyugaton a nap sugarai erősen sűrűlik a földet, és azon sűrű folyadékot hagynak, amit aztán az óceán hullámai a germán partokra sodornak. Egyiptomban is hasonló módon keletkezik a borostyánkő – itt *sacal*-nak nevezik –, Indiában hasonlóképpen, itt a borostyánkő becsesebb még a tömjénnél is...” (11, 36) A latinban a ragozott ige hiánya és az *accusativusok* világosan mutatják, hol vannak a szerkezet határai, azaz meddig tart az, amit Ni-

2 ■ Ennek a mondatnak a fordításához sajnos nem idézhetem Gesztelyit, mert a mondat értelmezése nála is hibás. Nem vette észre, hogy az előző mondat *percognitum* jelzője már csak neme szerint sem vonatkozhat az *eques Romanus*-ra, hanem a germán partokra (*litus*), és így nála a római lovag híresült el.

3 ■ Ezzel a mondattal kapcsolatban sajnos ismét nem tudom Gesztelyi Tamás fordítását idézni!

kiasz mondott, és honnan kezdődik a szerző gondolata. A magyar fordításból ez egyáltalán nem világos, s mivel Plinius igencsak gyakran hivatkozik szakmai autoritásokra, s így sokat idéz, ez a probléma végigkíséri a szöveget, zavarba ejti vagy megtéveszti az olvasót.

Ha azzal kezdtem, hogy Gábli Cecília munkájáról azért szükséges írni, hogy kijelenthessük: a magyarországi klasszika-filológia mint tudomány nem vállalhatja saját termékeként, most be kell látnom, hogy ez nem lehetséges, de talán nem is hasznos. Javaslom kollégáimnak: ismerjük fel nagyon is sajátunkként! Gábli ugyan is képesítését és szakmai ajánlásait tekintve sem a szakmán kívülről érkezik, és mindannak a megfontolása, amit itt látunk, mindannyiunk számára nagyon is tanulságos lehet. Ilyen könyv megjelenése sohasem egyetlen ember felelőssége. Kívülről nézve a magyarországi klasszika-filológia egyik jelenkori sikertörténete a fordítás. A versfordításra vállalkozó költők hiányoznak ugyan, de annál jobban virágoznak a prózai művek átültetése. Sok ókori mű először jelenik meg magyarul, sokat újrafordítanak, de ha közelebből megnézzük ezeket a munkákat, nem ilyen szívderítő a kép. Latinistaként őszinte sajnálattal kell ehhez hozzátennem, hogy mint ha elsősorban a latin nyelvű szövegek fordításával kapcsolatban lenne igazi probléma. Természetesen itt is, ezút-

tal is el kell mondani: tisztelet a kivételnek, mert kivételek azért szerencsére szép számmal vannak. A fordítások magyar nyelve azonban gyakran mélyen elszomorító. Mintha ez a fordítói gyakorlat olykor teljesen reflektálatlan lenne, mintha a megjelenő munkák nagy részén letörölhetően nyomot hagyna az iskolai, egyetemi fordításdolgozatok emléke, és az iskolai rutin érvényesülne a kinyomtatott fordításokban is. Ezzel nem azt szeretném javasolni, hogy változtassunk az oktatásban alkalmazott mérési módszereken, hanem hogy legfőbb ideje mellette megteremtünk azt is, amit a fordítói tevékenység reflektáltságának neveztem. Más nyelvek, s főleg az élő idegen nyelvek szakemberei számára mintha kézenfekvőbb lenne, hogy a fordítás olyan tevékenység, amelyre nem mindenki képes automatikusan, ha bizonyos szinten elsajátított egy idegen nyelvet. Az élő nyelvek művelőinek per sze könnyebb a dolguk, hiszen önállóult szaktudomány számukra a fordítás, amelynek megfelelő irodalma, szakmai fórumai és főleg szakemberei vannak, akik maguk nem vagy nem feltétlenül fordítanak, hanem arról gondolkodnak, arról rendelkeznek bizonyos tudással, mi történik, minek kell történnie, amikor az egyik nyelven fogalmazott szöveget egy másikon szeretnénk hozzáférhetővé tenni. Itt a legkevésbé sem a művészi értékről van szó, éppen erre a legjobb

példa Plinius, akinek szövegével kapcsolatban erről a szempontból bátran lemondhatunk anélkül, hogy elszegényítsük az eredetét. Hogy még utoljára idézzem Gábli Cecília megfogalmazását: „Plinius csak a hatalmas mű elején, végén és néhány helyen üti meg az irodalmi stílust.” (17. old.) Olyan kis szakmák esetében viszont, mint a klasszika-filológia, nem különül el a fordítás mint sajátos kompetencia. Abból a hipotézisből indulunk ki, hogy az anyanyelvére mindenki tud fordítani. Ám az anyanyelviség valójában távolról sem elegendő. Éppúgy olvasottságra és anyanyelvi tudatosságra van szükség ehhez a munkához, mint az élő nyelvek esetében. Ki kell lépni tehát saját kereteink közül, és Gábli munkája legyen figyelmeztetés, hogy szélesebb keretek között szakmai diskurzusnak kell kezdődnie erről a kérdéstről. Ki kell mondanunk továbbá azt is, hogy tarthatatlan eljárás, ha nehéz ókori szövegek fordításai gyakorlatilag szerkesztői közreműködés nélkül jelennek meg. Néha a kötet címnegyede nem is állítja, hogy volt ilyen közreműködő, máskor meg feltűntet ugyan valakit, aki a fordítást egybevetette volna az eredetivel – anélkül, hogy a pontos összevetésre ténylegesen sor került volna.

Fordítói gyakorlatunk ezzel a könyvvel kritikus pontra érkezett, s ha másokat is meggyőz Gábli Cecília munkája arról, hogy sürgős változás-

ra volna szükség, s az eddigi gyakorlat veszélyes és káros, akkor könyve igazán hasznosnak is mondható.

■■■■■■■■■■ FERENCZI ATTILA